

MUHAMMED ABDUH VE KLASİK İSLAM MODERNİZMİNDEKİ YERİ

MUHAMMED ABDUH AND HIS PLACE IN CLASSIC ISLAM MODERNISM

HATİCE MERVE ÇALIŞKAN*

ABSTRACT

Socio-cultural, political and economic conditions of each era people live in, as well as their mentalities, have a remarkable impact on formation of their ideas. Egypt's political and economic situation during Abduh's lifetime who lived in the 19th century (the age of enlightenment) witnessing important historic events like the industrial revolution and French revolution, political and economic status quo in Egypt and the community estranged from wisdom and reasoning, transforming into imitation and the backwardness were so effective on his intellectual profundity. From this point of view, Abduh dedicated himself to recover Muslims from this laziness, inviting them to considering and reasoning, and to convert Islam as plain as its original form as in the first era. Accordingly, the ideas he put forward, his approaches caused him to be commemorated as a modern thinker especially as regards finding a solution for the problems in his era. Despite presenting new approaches, Abduh seems as a thinker benefiting from the tradition as he adopts a similar attitude with the tradition via his methods applied on many of his ideas.

Keywords: Muhammad Abduh, Egypt, Classic Islam Modernism, Islam Tradition, Qur'an al-Kerim

ÖZ

İnsanların fikirlerinin oluşmasında yaşadığı dönemin sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik durumunun ve kendi zihin dünyalarının büyük etkileri vardır. 19. yüzyılda, Sanayi İnkılabı, Fransız İhtilali gibi önemli tarihi olayların geride kaldığı Aydınlanma Çağı'nda yaşamış olan Muhammed Abduh'un döneminde Mısır'ın siyasi ve ekonomik durumu, akıl ve düşünme yetisinden uzaklaşmış, taklit zihniyetine takılı kalmış insanların davranışları ve bunun yarattığı geri kalmışlık hali, onun zihin ve fikir dünyasının oluşmasında önemli etkileri olmuştur. Buradan hareketle Abduh hayatını, Müslümanları bu tembellikten kurtarmaya, akledip, düşünmeye çağırarak harekete geçirmeye ve İslâm'ı ilk zamanlarındaki sade haline döndürmeye adanmıştır. Bu doğrultuda öne sürdüğü düşünceleri, yaklaşımları, özellikle dönemindeki sorunları çözme noktasında yeni ve farklı görülüp çağdaş bir düşünür olarak anılır/anılmasını sağlamıştır. Bu anlamda Abduh, her ne kadar yeni yaklaşımlar getirirse de, aslında pek çok fikrinde kullandığı yöntemle gelenek ile benzer tutumlar sergileyerek gelenekten beslenmiş bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Abduh, Mısır, Klasik İslam Modernizmi, İslam geleneği, Kur'an-ı Kerim

* Araş. Gör., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Muhammed Abduh'un Hayatı

1849 yılında Mısır'da doğan Muhammed Abduh, Kur'an'ı Kerim'i ezberlemesinin ardından ilmi çalışmalar yapmak için Tanta'ya gitmiştir. Burada Kur'an'ı Kerim derslerinin yanı sıra sarf, nahiv gibi dersler de almıştır. Ancak özellikle öğretilen metotlardan dolayı dersleri anlaşılması güç bulunduğu buradan ayrılmış ve ilmi çalışmaları bırakıp evlenmiştir. Fakat Abduh'un ilim hayatını bırakmasından hoşnut olmayan babası onu tahsiline geri dönmesi için zorlamıştır (Albayrak, 2014: 80-81).

Şeyh Derviş'le karşılaşması bıraktığı ilim hayatına geri dönmesine vesile olması nedeniyle yaşamının dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Abduh'daki bu fikir değişikliğinde Şeyh Derviş'in derslerinde maneviyata ve ahlaka yapılan vurgular önemli rol oynamıştır. Bunun yanında İslâm ve tasavvuf hakkında verdiği bilgiler de düşünce dünyasının şekillenmesinde ayrıca etkili olmuştur. Artık o, İslâm'ın taklitten kurtulup, özüne dönmesi için çalışmalarda bulunmuş ve bunun için de kendini Kur'an'a yöneltip bu doğrultuda İslâm'ın ilk evrelerindeki sadeliğini aramıştır (İşcan, 1998: 20-21).

1866 yılında Ezher'e gelen Abduh, on yıl kadar burada kalarak çeşitli dersler okutmuştur. Ancak geçmiş yıllarda sancısını çektiği yöntem sorunuyla burada da karşılaşmıştır. Çünkü o dönemde Ezher'de tarih, matematik, fen, coğrafya gibi derslerin yasak olmasının yanında, okutulan derslerde çok fazla irab yapılıp, kelimelere takılıp kalınmakta ve tahkik, araştırma gibi yöntemlere hiç başvurulmadan taklidi bir metot uygulanmaktaydı. Bu durumdan zaman zaman bunalan Abduh, çareyi uzlete çekilmekte aramıştır (Keskiöglü, 1970: 111; İşcan, 1998: 21-23).

Yine böyle bir ruh halinin akabinde (1872) Şeyh Derviş'ten sonra Abduh, üzerinde büyük etkiler bırakan Cemaleddin Afgani'yle tanışmıştır. Abduh'a gerek felsefi, gerekse ahlaki bir bakış açısı kazandıran Afgani, Mısır'ın içinde bulunduğu sömürge durumu karşısında dini bir ıstılahın yapılması gerekliliğini ona benimsetmiştir (Keskiöglü, 1970: 112; İşcan, 1998: 25-26). Zaten Müslümanların böyle bir siyasi ortamda taklit zihniyetinden kurtulamamalarının da etkisiyle geri kaldıklarını düşünen Abduh, onları harekete geçirecek gerçek dini bir dönüşümün ve bunun neticesinde oluşacak birlik ve beraberliğin eksikliğini duyduğu için bu fikir ve dolayısıyla Afgani onu derinden etkilemiştir. Böylece geçmiş yıllarda eleştirdiği aklı arka planda bırakan ilmi dersleri ve şekilci Müslümanlığı, düşünmeye, fikir üretmeye çağrı yaparak yeniden şekillendirme yoluna girecek ve cehalet uykusundaki insanlığı uyukularından uyandırmaya çalışacaktır (Abduh, 1973: 151).

Afgani, Abduh'un sadece fikir hayatında etkilemekle kalmamış, onu yazmaya teşvik ederek de ona önemli katkılar sağlamıştır. *El-Erham* dergisinde ilk makalelerini yazmaya başlarken, gazete köşelerindeki yazılarıyla da dikkat çeken Abduh, daha çok Mısır'ın geleceği, insanların eğitimi gibi sosyal ve siyasal alanlarda yazılar kaleme almıştır. Yine editörlüğünü yaptığı *el-Vakâii'l-Mısriyye* gazetesinde 35 tane makalesi yayımlanmış, hatta yazdığı bazı yazılar üç ay hapisanede yatmasına ve sonrasında Beyrut'a sürgüne gönderilmesine neden olmuştur. Bir yıl süren sürgün hayatından sonra Paris'e gitmiştir. Bu sırada Afgani'nin kurucusu olduğu "Urvetu'l-Vuskâ" adlı gizli bir organizasyonun içinde özellikle Müslümanların birliği ve yabancı etkilerden kurtularak dine dönme vurgularının yapıldığı bir dergi çıkarmışlardır. Fakat dergi sekiz ay kadar sonra kapatıldığı için ömrü kısa olmuştur (Albayrak, 2014: 85-87). İlerleyen dönemlerde Afgani'nin İslâm üzerindeki duruşunun daha çok politik yönde olup, aksiyon ve mücadele ruhuna sahip olması, Abduh'un ise bir düşünce adamı oluşu, mücadelesinin fikri ve ilmi mahiyette olması nedeniyle iki düşünce insanının yolları ayrılmıştır (İşcan, 1998: 65; Sönmez, 2002, :177).

Tekrar Beyrut'a gidip, üç yıl süre ile mantık, tarih, siyer, tefsir gibi dersler vermeye başlayan Abduh, 1889 yılında Kahire dışında bir beldeye kadı olarak tayin edilmiştir. 1895'te Ezher'de bir idari mecliste görev yapmış, eğitim alanında yeniliklere öncülük etmiştir. 1899'da, Mısır müftüsü olmuş ve vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Avrupa'da ilim ve siyaset alanındaki kişilerle de görüşmeler yapan Abduh, 1905 yılında İskenderiyye'de vefat etmiştir (Albayrak, 2014:88-89).

Abduh Dönemi'nde Mısır

Bir insanın düşünce dünyasının oluşumunda ve olaylara bakışının arka planında, yetiştiği toplumun kültürü, siyasi ve sosyo-ekonomik durumu, karşılaştığı ve aynı toplumda birlikte yaşadığı kişilerin izleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Muhammed Abduh'un yetiştiği dönemde Mısır'ın durumuna bakmak yerinde olacaktır.

Mısır'ın sosyal, siyasi, ekonomik durumunun ardında dünyada gelişen olayların izlerini görmek kaçınılmazdır. Köklerinin Rönesans ve Reform hareketlerine dayandığı Aydınlanma Çağı olarak kabul edilen 18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi İnkılabı, Fransız İhtilali gibi önemli tarihi olayların beraberinde getirdiği akılcılık, eleştiri, ön yargı ve ideolojilerden kurtulma fikri 19. yüzyılda da etkisini sürdürmüştür. Buna bağlı olarak batıda bilimsel,

iktisadi, siyasi alanlarda hızlı bir ilerleme görülürken, İslâm dünyası ise bu hızlı değişime ayak uydurmakta geri kalmıştır (Taşpınar, 2003:262). Bu geri kalmışlığın nedeni söz konusu devrimlerle kurulan yenedünya ve dolayısıyla yeni bulunan ticaret yolları neticesinde doğunun yani bir yerde İslâm dünyasının sömürülen konumda olması nedeniyle bozulan ekonomileri ve bunun neticesinde çöken iktisadi sistemin beraberinde getirdiği bir takım sorunlar olarak düşünülebilir. Çünkü Psikolog Maslow'un "İhtiyaçlar Hiyeraşi Teorisi"nde söylediği gibi piramidin tabanını oluşturan besin, uyku, nefes gibi fizyolojik gereksinimler yerine getirilmeden en üst basamak olan kendini gerçekleştirme kısmına ulaşamamaktadır (bknz. Sardoğan, 2009:124-125). Aslında Müslümanların da bu zaman diliminde içinde bulunduğu durum böyle bir nitelik taşımaktadır. Bozulan ekonomi, asli ihtiyaç olan yeme-içme gibi ihtiyaçların giderilmesini olumsuz etkilediği için, daha üst basamaktaki ihtiyaçların sağlanması ve Avrupa'nın ulaştığı seviyeye gelmesini engellemiştir. Diğer yandan 19. yüzyılda din, aklın egemenliğinden kurtulup, duygulara ve kalbe bağlı insani bir kurum olarak anılmaya başlamış, bu da beraberinde bu iki unsurun çatışmadan yollarına devam etmesine ve aklın dini yok sayarak kendi yolunu çizmesine neden olmuştur (Adıvar, 1969: 361).

Yukarıda bahsedilen sosyo-politik koşullar içerisinde olan ülkelerden birisi de Mısır'dır. 1882'de İngilizler'in bölgede yönetime gelmesi ve 1882'de bölgeyi daha kolay idare etmek amacıyla Mısır'ın idaresinde etkin olarak faaliyet göstermesi bir açıdan sömürge faaliyetlerinin başlaması şeklinde kendini göstermiştir (Albayrak, 2014: 79-80). Yine bu yüzyıl yeni ilmin ve tabii ki Batı kültürünün doğuya nüfus etmeye başladığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Adıvar, 1969: 493). Öte yandan siyasi ve ekonomik yönden yaşanan bu olumsuzluklar, ilmi ve dini anlamda da insanları pasif bir konuma düşürmüştü, dolayısıyla batının hızına ayak uydurmak mümkün olamamıştır. Böyle içine kapanık bir yapıda, siyasi hâkimiyetin kaybedilmeye başladığı bir dönemde yaşayan Abduh'un, fikirlerini bu yapıyı değiştirme ve dönüştürme üzerine kurguladığını görmekteyiz.

Abduh'un Klasik İslam Modernizmindeki Yeri

Tarihten günümüze ortaya çıkmış olan tefsir ekolleri ile ilgili tefsir sahasında yapılan çalışmalarda "İçtimâî Tefsir Ekolü" ya da "İslâhî Tefsir Ekolü"nü kurucusu olarak Muhammed Abduh zikredilmektedir ve onun tefsiri bu başlıklar altında değerlendirilmektedir. Söz konusu ekol, hidayet kitabı olarak gördükleri Kur'an-ı Kerim'i edebi bir üslupla ele almanın

yanında, nasların ictimai kanunlarla ilgisini incelemek suretiyle tefsir çalışmalarını durgunluktan kurtarmayı hedeflemiştir (Demirci, 2008: 247-248; Polat, 2014: 215-216). İşte Abduh da Kur'an-ı Kerim'e yaklaşımıyla *klasik modernist* dönemin düşünürlerinden biri olarak sayılmış, fikirleri zaman zaman kabul görüp, toplumsal bir hareketlilik sağlamışken, kimi zaman da bu fikirler neticesinde hapse girip, sürgüne gönderilmiştir. Bugün Abduh'un düşünce dünyasına ve Kur'an'a getirdiği çağdaş yaklaşımlara baktığımızda, aslında bazı fikirlerinin tartışılmaya, eleştirilmeye ihtiyacı olduğunu düşünüyorsa da, kuşku yok ki çalışmalarının cesurca atılmış adımlar olarak ve aynı zamanda bugünün âlimlerinin eleştirel düşünme, sorgulama yolunda önünü açmış, onlara fikirlerini özgürce ifade edebilme hususunda kayda değer bir etki yaratmış olduğunu görürüz.

Toplum İna Çabası

Abduh'un hayatına ve yaşadığı dönemde Mısır'ın durumuna baktıktan sonra, onun İslâm düşüncesindeki yerine değinmek yararlı olacaktır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere İslâm dünyasının Kur'an'a rağmen pek çok açıdan batıdan geri kalmışlığı ilim adamlarını, düşünce insanlarını bu hususta hareket etmeye sevk etmiştir. Çünkü Kur'an akletmeyi, düşünmeyi teşvik ederek (Al-i İmran 118; Ra'd 4; Bakara 164), insanları aktif bir şekilde süreç içerisine çekmiştir. Hal böyle olunca İslâm düşünürleri Kur'anı sorgulayamayacaklarına göre sorunu insanlarda veya onların algılarında aramaya başlamışlardır. Gerçek İslâm'a dönme ya da başka bir ifade ile Müslümanları ıslah etme çabası 19. yüzyılda farklı coğrafyalarda farklı düşünürler ile soluk bulmaya başlamıştır. Hint-Pakistan Alt Kıtası'nda Seyyid Ahmed Han (1817-1898) ve onun sonrasında Muhammed İkbâl (1877-1938), Hindistan'da Hamidüddîn Ferâhi (1863-1930), Mısır'da Cemaleddin Afgani (1839-1897) ve Muhammed Abduh (1849-1905) bu düşünürlerdendir. Bu doğrultuda Abduh da kendini Müslümanları tembellikten kurtarmaya ve bu doğrultuda Kur'an'ı doğru anlayıp, gerçek İslâm'ı bulmaya adanmıştır.

Abduh, kaybolmuş birliği ve bozulmuş toplumsal hayatı düzenleyecek güce kavuşmanın ancak Kur'an-ı Kerim ve sünneti doğru yorumlamakla mümkün olacağı görüşündedir. İslâm toplumunu canlandırmak için çağın ihtiyaç duyduğu kurallar üzerinde birlik sağlayacak, düşünmeye önem veren dürüst ve güvenilir insanlara ihtiyaç vardır. Batı emperyalizmine karşı mücadele etmenin de Müslümanlar için kaçınılmaz bir görev olduğunu düşünen Abduh, onların zulüm ve hâkimiyetinden kurtulmak amacıyla dini

ve ahlaki bir bilince sahip olmak için halkın eğitimini savunmuş ve İslam'ın gerçek halinin yaşatılması için çabalamıştır (Sönmez, 2002: 177-178). Çünkü o, bu dönemde Batı'nın İslâm dünyasını taksime karar vermesi karşısında tek çarenin birlik ve dayanışma olacağı düşüncesine sahiptir (Demirci, 2008: 260-261). Aslında bir olma fikri ve İslâm'ın akıl ile ters düşmeyeceği fikri Abduh'a göre İslâm'ın geçmişinde ve dolayısıyla ruhunda bulunmaktadır. Mesela Emevi, Abbasi dönemlerine bakıldığında dinin, bilimin, felsefenin birbiriyle iç içe olduğu ve farklı fikirde olsa bile ilim adamlarının birlikte hareket ettiği görülecektir. Çünkü din, akılla, medeniyetle hiç ters düşmemiştir (Abduh, 1973: 151-152).

Bu doğrultuda görmekteyiz ki Abduh'a göre o an yaşanmakta olan İslâm, insanların akıllarını bir kenara bırakıp, düşünmeden, akletmeden inandıkları bir din haline gelmiştir ve bu da müslümanları pasif ve güçsüz duruma düşürmüştür. Abduh'un -Mısır'ın siyasi, ekonomik, sosyal durumları göz önüne alındığında- Müslüman topluluğunun geri kalmışlığını "Müslümanım" dedikleri halde herhangi bir eylem ve çaba içinde olmayan insanların bu tavırlarını İslâm'ı "zihninde koyduğu yer" ile bağdaştıramadığı için gerçek İslâm arayışında olması muhtemeldir. Ona göre gerçek İslâm, iman esaslarına körü körüne bağlanmayı yasaklayarak, taklide dayanan anlayışı yıkmış, bunun yerine akla çağrı yaparak, cehalet örtüsünü kaldırıp, insanları uykularından uyandırmak istemiştir (Abduh, 1986: 194-195).

Abduh'a göre, tüm bu pasif ve dolayısıyla çabadan uzak duran kesimin yanında bir de din ilimleriyle uğraşan kişilerin birbirlerini tekfir edip, birbirlerini dinden çıkmakla itham etmesi durumu yeniden zuhur etmeye başlamıştır. İslâm için gerekli olan ilim, fikir, görüş yoluyla delil aramak bırakılmış ve cehalet arttıkça, batılta aşırılığa gidilmiştir. Böylece dinen gerekli olan temel şeyler yasak konumuna düşmüş ve fikirler donuklaşmıştır (Abduh, 1973: 153). Bu durum Müslümanların birbiriyle kavga etmesine ve batıya karşı mücadele etmek yerine iç münakaşalara neden olmuştur.

Kendi Döneminden Geleneği Okuyuşu

Görüldüğü gibi Abduh'un tüm çabası Müslümanları yeniden harekete geçirmeye yöneliktir. Bu problemin, bu sessizlik durumunun ona göre temel nedeni ise Kur'an-ı Kerim'in anlaşılma sorunudur. Buna bağlı olarak onun, tefsir, fıkıh, kelam gibi pek çok alanda merkeze Kur'an anlayışını koyarak yeni söylemler getirdiğini görmekteyiz. Abduh'un böyle bir çaba içerisinde olmasının bir nedeni de belki bu yüzyılda İncil'in eleştirel bir yolla

incelenmeye başlanması (Adıvar, 1969: 480) ve bunun yanında Batı'da İngilizlerin ve özellikle Almanların Kur'an-ı Kerim'i de modern biçimde incelemeye ve eleştirmeye başlamalarıdır (Adıvar, 1969: 498). Müslümanların algılarında, Batılı araştırmacıların Müslüman olmamaları nedeniyle Kur'an-ı Kerim üzerine yapılan çalışmalarında tarafsız olamayacakları fikrinin oluşması doğal bir durumdur. Abduh'un böyle bir algıyla, (Müslüman olmayanlar Kur'an üzerine böyle bir çabaya girerken Müslümanların Kur'an üzerine düşünmeden hareket edebildiklerine anlam veremeyip) harekete geçmiş olması da muhtemeldir.

Öte yandan "gelenek-modernite" ilişkisi, üzerinde pek çok tartışmanın yapıldığı bir alandır. İslâm düşüncesinde herhangi bir düşünür ya da âlimin savunduğu bir görüşün akabinde "gelenekçi" veya "modernist" sıfatlarıyla nitelenmesi belki de tartışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Gelenekçilik, eskimiş olana, alışkanlıklara yakınlık duyma anlamına gelirken aslında bu tartışmalar, aydınlanma ve modern Batı anlayışına karşı geliştirilen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Baykan, 2002:202). Modernizm, yenilikçi deyişler, söylem biçimleri (Güçlü, 2002:1005), yeniye taraf, eskiye düşman olma, gibi manaların yanında, modern tenkitçiliği dini ve tarihi dogmalara uygulamak anlamına da gelmektedir ve 19. yüzyılın bir takım eleştirel yöntemlerinin kutsal metinlere uygulama çabasıdır (Güçlü, 2002:1006-1007). Bu tartışmaların bir nedeni de yine Batı karşısında Batı'ya karşı durabilme çabası içinde olan Müslümanların hem siyasi hem dini alanda bir yenilenme çabasına girerken, bir yandan da "çağdaşlaşma/batılılaşma" sürecine girmiş olmalarından ileri gelmektedir (Paçacı, 2008:22). Peki, nesnel anlamda bu tanımları yapmak ne kadar mümkün olacaktır? Gelenekçi diye nitelenen kişiler modern sayılabilecek hiçbir fikir de bulunmamış ve gelenek dediğimiz dönemde oluşan fikirler hiç mi yeni söylem içermemiştir? Ya da modernist sıfatı yüklenen kimseler gelenekten tamamen kopmuş mudur veya döneminde modernist olmakla itham edilenlerin bugünün penceresinden gelenek sayıldığı hiç mi olmamıştır? Bu soruların akabinde Abduh'a baktığımızda döneminde var olagelen düşüncelerden farklı söylemi olduğu için "Klasik Modernizm Düşünürü" nitelemesiyle tarihteki yerini almıştır. Aslında sorduğumuz sorular çerçevesinden baktığımızda, bir yönüyle yeni yaklaşımlar getirmiş olsa da, kimi zaman ilk dönem anlayışına benzer yaklaşımda bulunması yönüyle onun, geleneğe yakın bir tutumda olduğunu da görmekteyiz.

Abduh'a göre tefsirin temel amacı Kur'an-ı Kerim'i anlamaktır (Abduh, 1956:183). Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in tamamını tefsir etmeye gerek

olmadığı düşüncesinde olan Abduh, kendi tefsirini oluştururken de tüm sureleri kapsamına almamıştır (Albayrak, 2014:92-94). Ancak bazı tefsir faaliyetleri bu amaçtan çıkıp, lafız tahlilleri, cümle irabları, nahiv meani gibi konular üzerinde durmaları nedeniyle insanın Allah'tan ve dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'den uzaklaşmasına sebep olmuştur. Oysa tefsir, hükümlerin, ahlak kurallarının anlaşılması faaliyeti yani bir yönüyle de Kur'an'ın gösterdiği yola tabi olmaktadır (Abduh, 1956:186). Abduh'un böyle bir tefsir anlayışına sahip olması da yine döneminde Müslümanların sorunlarının çözülmemiş oluşu sebebiyledir. Çünkü Kur'an kendinin deyimiyle bir yol gösterici ise, ona tabi olanlar da onun bu özelliği ile doğru yolu bulmalı, sorunlarını çözmelidir. İşte bu sorunsal Abduh'u Kur'an ve tefsir üzerine yeniden düşünmeye sevk etmiştir.

Abduh'un Kur'an-ı Kerim ile ilgili diğer yaklaşımı ise onun evrensel olup, sebep-i nüzullerinin de sadece ilgili konuyu değil, her dönemi kapsayan nitelikte olduğudur (İşcan, 1998: 265). Aslında ilk bakışta gelenekten çok farklı değil gibi görünse de, pratikte bu yaklaşımdan hareketle yeni konulara bakışında gelenekten biraz ayrıldığını görmekteyiz. Peygamber, sahabe ve hatta belki tabiûn döneminde o dönemlerin şartlarına uygun olması nedeniyle çok eşlilik, miras, el kesme gibi hususlar garipsenmeden uygulanırken Abduh, kendi döneminde çok eşliliğin tavsiye edilmediğini, cihadın siyasi bir iş olduğunu söylemiş ama miras, el kesme gibi bazı hukuki ayetler hakkında konuşmamıştır (Albayrak, 2014:106-107). Bu da onun "evrensellik" algısını net bir şekilde ortaya koymadığını ve ayetleri dönemine uyarladığını göstermektedir. Bu anlamda gelenekçilerden biraz farklı düşündüğünü görmekteyiz.

Muhammed Abduh'un içinde yaşadığı yüzyılda özellikle Batı'da daha önce de söylediğimiz gibi akıl ve din olgusu birbirinden ayrı konular olarak ele alınmaya başlanmıştır. Ancak Kur'an'ı bir yol gösterici, sorun çözücü bir kitap olarak gören düşünürre göre İslâm dini açısından akıl ve vahiy birbiriyle çatışan unsurlar değildir. İkisi de Allah'ın eseridir ve bu ikisi çatıştığında kararı verecek olan akıldır. Ancak, akıl, dinin belirlediği konular ve gaybe ait meselelerde devre dışı kalsa da bu akıl ile dinin çatıştığı anlamına gelmemektedir (Albayrak, 2014:110-112). Bu doğrultuda Abduh, Kur'an-ı Kerim'in bilimsel bir kitap olmadığını söylemiş ve ilmi tefsirden uzak kalmaya çalışmıştır. Ona göre Kur'an-ı Kerim akıl ile çatışmayan bir hidayet kitabıdır. Ancak bu düşüncesine rağmen Abduh'un "faiz yiyenlerin şeytanın çarptığı kimseler gibi kalkacağı" ifadesini epilepsi hastalarının durumuna benzeterek, meseleyi

bilimsel bir şekilde açıklamasıyla aslında bir nevi ilmi tefsir yaptığını görmekteyiz (Albayrak, 2011:117). Abduh'un bilimsel tefsire sıcak bakmayışı İbn Ebî Hatim, Taberi gibi rivayet tefsiri yapan müfessirlere benzer bir tutumken, F.Razi, Zemahşeri gibi dirayet tefsirini kullanan âlimlerin aksine bir harekettir. Öte yandan, bu metoda karşı olmasına rağmen yer yer bu tarz açıklamalar yapmak durumunda kalması belki de akıl-vahiy olgusunun çelişmeyeceği ve her ayetin evrensel olduğu fikrinden hareketle ayete kendi döneminde bir mana yükleme çabasından ileri gelmektedir. Kendi döneminden ayete “yeni bir anlam” yüklemesi “modern” bir yaklaşım gibi görünse de Razi, Zemahşeri gibi klasik dönem müfessirlerin tavrına da benzerlik göstermesi bakımından aslında yöntem olarak “yeni” olmadığı kanaatindeyiz.

Abduh'un gelenekten farklı bir duruşunun olduğu düşünülen bir diğer konu da onun hukuk ile ilgili konularda fetva verirken en uygun bulduğu fıkıh mezhebinin görüşlerini seçmesi hatta kimi zaman mezheplerle kendisini sınırlandırmak yerine içtihad konusunu gündeme getirip, dini anlayışın yeniden kurgulanması üzerinde durmasıdır (Albayrak, 2014:101-102). Bu durum yine “modern bir yaklaşım” olarak algılansa da, o, müftü kimliği ile dönemindeki sorunları faydacı bir yaklaşımla çözmeye çalışması ve hatta mezheplerin tarih içinde şekillenmiş bir yapı olduğunun farkındalığıyla henüz bir mezhebin olmadığı peygamber ve sahabe dönemindeki sorun çözme yöntemine benzer metotları uygulamasıyla o dönemi iyi anladığını düşünmekteyiz.

Yukarıda verdiğimiz Abduh'un din ile ilgili konularda getirdiği yaklaşımlardan bazılarını incelediğimizde görmekteyiz ki, o, pek çok açıdan yöntem olarak geleneğin tavrını benimsemiş ve dönemindeki sorunlara yeni bir yaklaşım getirmiştir. Çünkü geçmişten günümüze zaman zaman bazı âlimler icthad kapısını kapatmış, taklide sarılmış olsalar da, İslâm'ın ilk dönemlerine (ve hatta Kur'an-ı Kerim'e) bakıldığında aslında yapılanın akletme, harekete geçme (icthad) faaliyeti olduğu görülmektedir (Erul, 2008:445-448).

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'i merkeze alarak, döneminin sorunlarını çözmek için onun taklit zihniyetinden kurtularak yeniden okunup, anlaşılması gerektiğini söyleyen Abduh, (yaşadığı yüzyılın etkisi ile de) bu bağlamda geliştirdiği fikirleriyle zaman zaman gelenekten farklı duruşa sahip gibi görünse de, temelde çok da gelenekten kopuk olduğu görülmemektedir. Eğer çağdaşlık, dönemin şartlarının değişmesi ve buna bağlı olarak karşılaşılan problemlerin

geçmişten farklılığı nedeniyle çözümün farklı oluşuysa, gelenekçi âlimlerin de kendi döneminin şartlarına göre verdikleri fetvalar, o dönem içinde “çağdaş”tır. Bu nedenle biz Abduh’un kullandığı yöntemin gelenekten farklı olmadığını ancak karşılaştığı problemlerin yeni olduğunu düşünmekteyiz. Fazlurrahman’a göre de o, fikirleriyle uyanışa zemin hazırlayan klasik usulle yetişmiş bir âlimdir (Rahman, 2000:22). Çünkü akıl-vahiy ilişkisi, nasih-mensuh konusu, dirayet-rivayet tefsir yaklaşımları farklı farklı pencere-lerden tefsir tarihi boyunca tartışılmış konulardan olmuştur. Abduh’un tıpkı gelenekte olduğu gibi bu yollardan birini seçip, konulara yaklaşımında döneminden bir şeyler katması gelenekten farklı değil, hatta geleneğin tutumuna benzer bir tutum olmuştur. Onu bugünden baktığımızda “çağdaş düşünür” yapan ya da onun gelenekten çok farklı bir düşünür olduğu fikri belki de 18 ve 19. yüzyıl da dünyada köklü değişikliklerin yaşanması ve bu değişikliklere bağlı olarak Abduh’un düşüncelerinin daha katı gibi algılanmasıdır. Her ne olursa olsun Abduh, kendini iyi yetiştirmek için çabalamış, pek çok ilim adamından ders almış, çok okumuş, çok düşünmüş bir âlimdir. İsalettiği ya da hata ettiği durumlar olsa bile, tavrı bir çabanın ürünüdür. Kuşkusuz sorgulamanın, düşünmenin önünü “gelenekteki gibi” yeniden açmıştır.

Kaynakça

- ABDUH, M. (1956). Tefsire Mukaddime. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: Mars Matbaası.
- ABDUH, M. (1973). İslâmın Müsâmâhasına Dönüş. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Osman Keskiöğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ABDUH, M. (1986). *Tevhîd Risâlesi*, çev. Sabri Hizmetli, Ankara: Fecr Yayınları.
- ADIVAR, A. (1969). *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ALBAYRAK, H. (2011). Tefsir Usûlü, Ankara: Şûle Yayınları.
- ALBAYRAK, İ. (2014). *Klâsik Modernizmde Kur’ân’a Yaklaşımlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- BAYKAN, E. (2002). Gelenekselci Ekolün Din-Bilim Bağlamında Aydınlanma Eleştirisi-S. Hüseyin Nasr Örneği, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16. İzmir: Dokuz Eylül İlahiyat Vakfı Yayınları.
- DEMİRCİ, M. (2008). *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ERUL, B. (2008). *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güçlü, A. v.dğr. (2002). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- İŞCAN, M.Z. (1998). *Muhammed Abduh’un Dini ve Siyasî Görüşleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KESKİOĞLU, O. (1970). Muhammed Abduh, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- PAÇACI, M. (2008). *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?*, İatanbul: Klasik Yayınları.
- POLAT, F. A. (2014). *Tefsir El Kitabı*, ed. M. Akif Koç, Ankara: Grafiker Yayınları.
- RAHMAN, F. (2000). *İslâm*, çev. Mehmed Dğ v.dğr., Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- SARDÖĞAN, M. v.dğr. (2009). *Eğitim Psikolojisi*, ed. Alim Kaya, Ankara: Pegem Akademi.
- SÖNMEZ, M. (2002). İslâm Modernizmin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi (Afgânî ve Abduh'un Modernist Yönlerine Kısa Bir Bakış), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, Erzurum.